

Posudek oponenta disertační práce Mgr. Vlastimila Ondráka

“Soud krví a železem. Ukrajinský integrální nacionalismus, „banderovci a jejich místo v evropských dějinách”

předkládané v roce 2023 na Ústavě českých dějin FF UK v Praze

I. Stručná charakteristika práce

Predložená na posúdenia dizertačná práca (DzP) Mgr. Vlastimila Ondráka sa zaoberá síce veľmi zaujímavou, ale súčasne aj veľmi komplikovanou a zložitou problematikou, často označovanou za kontroverznú (najmä v dôsledku rôznej zmesi interpretácií – najmä poľskej, ukrajinskej, sovietskej, resp. ruskej). Nepochybne téma ukrajinského integrálneho nacionalizmu, tzv. banderovcov a ich miesta v európskych dejinách – v skratke ukrajinského boja za nezávislosť v 1. polovici 20. storočia vyžadovala osobitného nasadenia a prieniku do zakutí a kontextov problematiky, to však autorovi DzP vo veľkej miere aj podarilo. Jedným z neprehliadnuteľných aspektov práce je to, že autor vo svojom diele reflektuje súčasné udalosti okolo Ukrajiny, ruskej protiukrajinskej propagandy, „banderizácie“ a „fašizácie“ dnešnej Ukrajiny, falzifikácie jej dejín atď., čím je práca aj veľmi aktuálna a žiaduca.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

V rámci celkového zhodnotenia DzP Mgr. V. Ondráka je možné konštatovanie, že ide o originálne a výsostne aktuálne dielo, voľba cieľa a logický rámec práce pôsobia premyslene a v konečnom dôsledku stanovený cieľ je obsahovou náplňou štruktúry práce naplnený. Z pohľadu proporcionality zvolenej štruktúry a celkovej kompozície práce nemáme závažnejšie pripomienky (až na jednu podstatnejšiu). Evidentným je zvládnutie heuristickej základne práce, ako aj celkový prienik do problematiky – jeho hlbších zákutí a širších kontextov. Autor uskutočnil dôkladný výskum, zhromaždil a pracoval s obrovskou masou primárnych (archívnych, dobová tlač) a publikovaných zdrojov domácej a zahraničnej proveniencie. Evidentným je kritický postoj k jednotlivým problémom témy, v texte DzP sa prejavuje autorský pohľad a aj evidentný prínos do súčasného poznania. Znalosť a zvládnutie metód a techník historikovej práce je očividné. Ide nepochybne o pôvodné dielo, originálne a kvalitné, s vysokou úrovňou spracovania predmetnej problematiky. Drobné a zväčša formálne nedôslednosti nenarúšajú v celku pozitívny dojem z predloženej DzP.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

V Úvode svojej práce Mgr. V. Ondrák naznačuje stav nízkého, resp. pokriveného povedomia v českom prostredí ohľadom dejín Ukrajiny v 20. storočí a činnosti ukrajinských nacionalistov (nielen na území Československa) a pomenuje príčiny toho, súčasne charakterizujú stav aktuálneho poznania problematiky v českej historiografii ako nedostatočný. S ohľadom na uvedené autor vymedzuje hlavný cieľ svojej DzP – „vytvoření komplementární syntézy věnované tématu ukrajinského (integrálního) nacionalismu v podobě šířené OUN/UPA a jeho projevům v Evropě s důrazem právě na domácí dění“, ako aj viaceré čiastkové ciele. Tým vlastne zdôvodňuje svoj zámer a smerovanie práce – „s nutnou dávkou zjednodušení“ smerujúcou k hľadaniu odpovede na otázku „Kdo to byli, co vyznávali a jak se do dějin zapsali oni jedněmi proklínání, druhými glorifikování „banderovci“?“

V Úvode autor síce uvádza štruktúru svojej práce (presnejšie hlavné tematické celky, v názvoch čiastočne nekorešpondujúce s Obsahom), avšak nerozvádza to, ako sa predtým vytýčený cieľ v jednotlivých (štyroch) kapitolách naplňa. Na náš vkus je poskromnejšie rozvedená metodológia a metodika výskumu, t.j. postupy na naplnenie vytýčeného cieľa, resp. sú fragmentované na niekoľkých miestach. Nasledujúci podrobný „Rozbor pramenů a literatury“ je v zásade postačujúci (čo sa týka českej, slovenskej, československej historiografie), aj keď neuplný z pohľadu ukrajinskej, poľskej a najmä svetovej historiografie (už len odkaz na cca 100 dielov k problematike OUN a UPA z produkcie kanadsko-ukrajinského vydavateľstva Litopys UPA /rôzne série/ tomu chýba). Mame na mysli predovšetkým suhrnejší pohľad jednotlivých historiografií na problematiku (napr. aj pobaltských štátov, ruskej, nemeckej, anglojazyčnej historiografie a pod.). Ináč u pozornejšieho čitateľa vznikne dojem, že veľa prác k problematike nevyšlo, čoho opak je pravdou (a po Hladomore /cca 20 000 publikácií vo svete/, je to druhá najpretraktovanejšia téma z ukrajinských moderných dejín). Neštandardným – z nášho pohľadu – je aj konštatovanie, že *„příslušný rozbor literatury a jiné kulturní produkce jsem již jednou provedl v rámci výzkumu problematiky nasazení pohotovostních, resp. pohraničních praporů SNB proti UPA na Slovensku v letech 1947 až 1948, a to k roku 2018. Rozbor dalších výstupů, které nejsou obsahem dalších řádků, je k nalezení tam“* (s odkaz na diplomovú prácu z roku 2018).

Napokon, v prípade názvov kapitol a podkapitol – aj keď to znie zaujímavo a výstižne, predsa má publicistický nádych a do kvalifikačnej práce tak trochu nepatrí (nie je to však závažná chyba, skôr konštatovanie).

1. *Struktura argumentace.*

Textová časť je síce veľmi rozsiahla (700-stranová), ale v tomto prípade nie je to výčitka maximalizmu. Naopak, zastávame názor, že tak zložitú tému nie je možné vysvetliť v skrátenej podobe, ináč by nebola označovaná za „zložitú“. Týmto chceme naznačiť, že nejde o takpovediac plytkú a sklziacu po povrchu prácu, ale naopak – s pokusom o hĺbkový prienik do spomínaných zakutí a širších kontextov problematiky.

Vo svojej podstate je zvolená štruktúra DzP proporcionálna a celková kompozícia pôsobí priaznivým dojmom (až na jeden okamih – o ňom nižšie). Nepochybne v celom kontexte je badateľná „autorská niť“, sprevádzajúca čitateľa jednotlivými dejstvami problematiky. Z toho dôvodu je čítanie aj pútavé, aj so zrozumiteľným výkladom autorských myšlienok. Vhodne autor narába aj s vyskytujúcimi sa protichodnými tvrdeniami, pokúša sa o konfrontáciu a analógiu pohľadov so zaujatím vlastnej pozície. Evidentným je analytický prístup autora k jednotlivým problémom a pokus o nestrannosť a nezaujatosť pri ich hodnotení (obzvlášť napr. pri skúmaní príčin Volyňskej tragédie /1943 – 1944/, ktorá je hlavným problémom diskusií poľskej a ukrajinskej historiografie).

Konštatujeme, že obsahová náplň štruktúry DzP Mgr. V. Ondráka vo svojej podstate naplňa v Úvode stanovený cieľ práce. V celku autor potvrdil aj svoju interpretačnú schopnosť tvoriť historický výklad (text), má k tomu všetky predpoklady a je schopný kreovať logicky previazané myšlienkové fragmenty, kompozičnú a odbornú stránku historického textu.

2. *Formální úroveň práce*

Po formálnej stránke – v zásade ide o upravený text, dobre graficky sformatovaný aj keď s vyskytujúcimi sa drobnými, doslova – drobnými nedôslednosťami. Napr. niekedy v poznámkovom

aparát sa vyskytujú opakujúce sa poznámky, resp. ich časti; používanie skrátko niekedy predbieha ich pomenovanie; v prehľade archívnych prámeňov chýbajú fondy pri Rezortnom štátnom archíve SBU; v pozn. 374 (s. 372) a v Soupise pramenů... (s. 738) nesprávne uvedený názov štúdie M. Šmigela v zborníku K identifikácii protikomunistického odboja... (zost. V. Varinský; 2017). Ide však o drobné nedostatky, ktoré celkovú formálnu úroveň práce neznižujú. Na prílohovú časť DzP autor priebežne odkazuje v textovej časti. Súhrnnú pravopisnú stránku textu (v češtině) – neviem posúdiť.

3. Práce s prameny či s materiálom

DzP je budovaná na širokej pramennej základni a práve zvládnutie heuristiky umožnilo autorovi preniknúť do témy a vypracovať tak celkom solídnu prácu. Ako sme už naznačovali vyššie, k problematike existuje obrovské množstvo vydaných prác rôznej povahy a úrovne (okrem vedeckých aj publicistických, memoárových atď.) avšak autor sa sústredil na práce renomovaných autorov, poznatky ktorých využíva a konfrontuje aj s inými názormi. V zásade využíva predovšetkým najnovšie a vedecký prínosné práce a to hlavne zahraničnej proveniencie (najmä v rámci prvých troch kapitol). V celku autor naštudoval a spracoval veľké množstvo publikovaných poznatkov (čomu svedčí aj mnohostránkový *Soupis pramenů, literatury a jiných zdrojů*).

V druhej časti – venovanej udalostiam na území Československa v povojnovom období (4. kapitola) – význame zastúpenie v práci majú archívne zdroje. Pritom autor buď nedohľadal, alebo ignoroval práce niektorých slovenských, českých, poľských autorov, ktorí sa zaoberali rôznymi otázkami činnosti UPA v Československu, napr. štúdie M. Syrného, P. Mička, M. Kmeťa, B. Halczaka, (niektoré v spoluautorstve s M. Šmigelom), A. Nociarovej, A. Maskalíka, S. Konečného, niektoré T. Řepy, najnovšie štúdie S. Tumisa. V prípade primárnych zdrojov – treba oceniť, že autor preskúmal obrovské množstvo archívneho a iného materiálu a to v relevantných archívoch Českej republiky, Slovenska a Poľska. S ich pomocou sa autorovi podarilo nielen objaviť nové skutočnosti (nepovšimnuté predošlými bádateľmi problematiky), ale aj doplniť, poopraviť a niekde aj korigovať doterajšie poznatky o činnosti OUN a UPA v povojnovom Československu. Je evidentné, že autor postupoval pri práci s primárnymi zdrojmi analyticky, kriticky ich vyhodnocoval a jednotlivé fragmenty aj overoval prostredníctvom iných zdrojov. Nepochybne jeho výskum sa odrazil aj na interpretačnej stránke práce. V zásade s väčšinou autorových záverov je možné súhlasiť, odrážajú jeho celkovú orientáciu v problematike a pokus o objektívne hodnotenie a nezaujaté stanovisko.

Výsledky svojho výskumu autor sa pokúsil zhrnúť v Závere svojej DzP. Teda vrátil sa k otázke – „kým vlastne boli ukrajinskí nacionalisté“, ktorú nastavil v Úvode práce. Pričom svoje zistenia konfrontuje s dnešnou propagandistickou protiukrajinskou rétorikou putinovského režimu v Rusku a činnosť OUN a UPA zasadzujú do kontextu dobového diania v Európe. Autor konštatuje: „*Obecně se lze shodnout s názory polské a ukrajinské historické obce revizionistického směru, že OUN/UPA představovaly organizace nepochybně legitimní a bojující za legální a přirozené zájmy ukrajinského národa. Ideologicky i metodologicky ovšem podléhaly různým změnám (často importovaným zvnějšku), dopouštěly se akcí nelegálních (zejména teroristické útoky v meziválečném v Polsku) a v letech druhé světové války i po ní vyloženě zločineckých, nemorálních a jednoznačně odsouzeníhodných. Jinými slovy cíle války ukrajinských nacionalistů byly zcela legitimní, (některé) jejich metody a akce však nikoli. Tedy dogmatické chápání OUN/UPA jako čistě či převážně zločineckých či naopak národněosvobozeneckých struktur je vadné.*“ Na inom mieste a v prípade činnosti v Československu: „*„Banderovské nebezpečí“ prezentované zejména komunistickým tiskem a později i knižně a filmově zpracované ve většině*

aspektů neodpovídalo realitě, vůbec nemluvě o paranoidním vyhledávání hrozby „ukrajinského nacionalismu“ StB a jejímu fantazírování v duchu „každý Ukrajinec v ČSR rovná se nacionalista a řeckokatolická církev rovná se semenišťe banderovců. (...) Navíc přinejmenším v případě Československa se ve většině případů jedná o zločiny, které UPA prokazatelně nespáchala či existuje důvodné podezření, že daná událost byla na její vrub připsána ad hoc“. V zásadě opět je možné konštatovanie, že väčšina autorových tvrdení sú akceptovateľné a smerujú z logického uvažovania a z výsledkov dôsledne realizovaného výskumu problematiky (pramenného a mimo pramenného poznania). Záver práce je teda možné považovať za funkčný, aj keď namiesto zahlbovania sa do súčasnej ruskej propagandy, by viac užitočnejším bolo jasnejšie pomenovanie prínosu práce z autorovho pohľadu, možno aj načrtnutie smerov, ktorými by mal uberať ďalší výskum problematiky.

4. Vlastní přínos

Vzhľadom na vyššie uvedené, niet iného pomenovania ako takého, že DzP Mgr. V. Ondráka je originálne a pôvodné dielo. Aj s vysokou úrovňou spracovania predmetnej problematiky, ktoré prameni z poctivého a dôkladného výskumu, ako aj so svojského zanietenia autora. Dielo nepochybne odráža vlastný pohľad a postoje autora na skúmanú problematiku. Prínos práce (z pohľadu československej historiografie) spočíva predovšetkým v objasnení vzniku, ideologickej bazy, vývoja hnutia OUN a UPA a jeho činnosti v kontexte 1. polovici 20. storočia. Ďalším prínosom je nepochybne rozpracovanie činnosti na území povojnového Československa. Teda v tomto ohľade (ako už aj bolo konštatované vyššie) ide o to, že sa autorovi podarilo nielen objaviť nové skutočnosti, ale aj doplniť a korigovať doterajšie poznatky o pôsobení OUN a UPA v Československu rokoch 1945 – 1947 (aspekty činnosti UPA, nasadenia československých štátno-bezpečnostných orgánov, vojenských stretov, výsledkov Akcie B, zajatých a vydaných Poľsku povstalcov a ďalšie skutočnosti). Podobne je to aj v prípade problematiky ŠtB a tzv. ukrajinskej problematiky (koniec 40. – 50. roky 20. storočia) – vlastne doposiaľ takmer neznáma, resp. malo reflektovaná problematika v českej a slovenskej historiografii, ktorú V. Ondrák pootvoril a (v mieru možnosti česko-slovenských zdrojov) aj dôkladnejšie rozpracoval („poľovačka“ na tzv. kuriérov OUN a „ukrajinské podzemie“ v ČSR, monitoring volyňských Čechov a ofenzívne spravodajstvo ohľadom ukrajinskej emigrácie na Západe atď.). Napokon autor prispel aj k pertraktovanej problematike „banderovskej mytológie“ v Československu.

IV. Dotazy k obhajobě

1. Popri celkovo pozitívnom dojme z predloženej na posúdenie DzP Mgr. V. Ondráka, je potrebné poukázať aj na slabšie miesta jeho diela. Prvorado a z nášho pohľadu aj najzávažnejším fragmentom je otázka tzv. rejdov UPA do krajín strednej a východnej Európy v rokoch 1944 – 1950, ktorým sa autor z nepochopiteľných príčin vo svojej práci vyhol. Bolo by potrebné to vysvetliť pri obhajobe.

Ide o to, že na konci tretej kapitoly (podkapitoly 3.4.6 a 3.7.4) sa autor síce zmieňuje (len zmieňuje, čo je na škodu veci) o povojnovej činnosti Ukrajinskej hlavnej oslobodzovacej rady (UHVR) a spomína aj vznik Antibolševického bloku národov (ABN) avšak ponecháva bokom povojnovú koncepciu *Antibolševického frontu podrobených a ohrozených národov východnej a strednej Európy* (teda spojenie antisovietskeho odboja v západných sovietskych republikách s protikomunistickým odbojom krajín vznikajúceho Východného bloku proti povojnovému bolševickému imperializmu (!), viď. *Deklarácia vedenia OUN po skončení 2. svetovej vojny v Európe* z mája 1945). Vlastne z tejto koncepcie ďalšieho zápasu proti sovietskemu systému v regióne sa vedenie OUN(b) a velenie UPA uchyluje od

roku 1945 k taktike propagandistických ťažení – tzv. rejdov (prienikov; pochodov), keď na územia štátov susediacich s Ukrajinou vysielali špeciálne pripravené oddiely ukrajinských povstalcov, ktoré vykonávali medzi miestnym obyvateľstvom rôzne formy politicko-propagandistickej práce. V priebehu rokov 1945 – 1950 sa tak uskutočnili zahraničné rejdy oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády na území Poľska (1945 – 1947), Československa (1945 – 1947), Maďarska (1947), Východného Pruska (1947 – 1948), Rumunska (1949) a do Bieloruska a Litvy (1950).

Pravé už len poukázaním na tieto skutočnosti (ak už nie rozpracovaním) by autor prepojil prvé tri kapitoly s tou štvrtou (venovanej činnosti UPA v povojnovom Československu) a zároveň by zdôvodnil prečo vlastne UPA podnikla dva propagandistické rejdy na územie východného Slovenska (1945 a 1946) a aj neskorší tretí tzv. veľký rejď UPA do západnej Európy. V celku by aj objasnil, o čo vlastne išlo pri takých to zahraničných rejdoch (ich cieľ a stratégia). Myslíme si, že je to veľmi dôležité – obzvlášť, keďže autor si stavil za cieľ „*vytvoření komplementární syntézy*“. Vnímanie ukrajinského antisovietskeho (ich chápaním – aj antiimperialistického) zápasu v kontexte povojnového protikomunistického odboja vo východnej a strednej Európe by nielen podporilo niektoré autorove tvrdenia, ale aj prezentovalo ukrajinský odboj v širších dobových dimenziách (bolo by to aj odpútanie sa od istého zaužívaného „schematizmu“ v podaní problematiky.

Teda autor sa venuje pokusom OUN-UPA expandovať na východ Ukrajiny ale nerozoberá západný smer činnosti ukrajinských povstalcov (Poľsko, ČSR, Pobaltie, Rumunsko). Preto začiatok štvrtej kapitoly pôsobí skôr rozporuplne a tvrdenie, že severovýchodné Slovensko bolo len „únikovým priestorom“ a „oknom do sveta“, ako aj „udržení Československa [banderovcami] mimo sovětskou mocenskou sféru“ v plnej miere neobstojí.

2. Nazdávame sa, že podkapitolám venovaným prvým dvom rejdom, resp. obzvlášť druhému rejdu v apríli 1946 by výrazne prospela *dôkladná analýza propagandistického materiálu OUN-UPA*, ktorý bol šírený hlavne na Slovensku. Teda síce je dôležité, kde všade propagandistické oddiely UPA prešli a aké miery boli prijaté československými orgánmi na ich elimináciu, ale nehovoriť o tom, čo vlastne hlásali na východnom Slovensku je opomínaním celkovej podstaty propagandy ukrajinských povstalcov v rámci tzv. rejdov.

3. Podkapitola 4.2.6 a v nej takmer denný rozpis pohybov (hlásení o vyskytovaní sa) oddielov UPA od septembra do december 1947 – má skôr opisný charakter a *pre syntetizujúcu prácu* nepôsobí dobrým dojmom.

4. Naším zdaním záverečné časti 4. kapitoly len v malej miere reflektujú dopady Akcie B na *spoločenské pomery v republike* (teda popri vojenských dopadoch a aj politických). Tie boli veľmi dôležité, rovnako ako aj po „politckej línii“, keďže komunistická propaganda využila prechod niekoľkých oddielov UPA vo svoj prospech (tam vznikol začiatok protibanderovských naratívov v ČSR /viď komunistické noviny z obdobia august – september 1947/, ktoré sa následne rozvíjali do fanatickej podoby), rozpútala propagandistickú hystériu a celkovo zneužila situáciu na diskreditáciu svojich politických oponentov (zvlášť v prípade Demokratickej strany, tiež neskôr gréckokatolíckej cirkvi – tej v celku je venovaná pozornosť fragmentárne) v *podmienkach jesennej politickej krízy 1947* (v tom aj vyzbrojenie a nasadenie prokomunistických partizánov do bojov s UPA a následne pri požiadavkách tzv. očisty politického života na Slovensku), ako aj predfebruárového obdobia v ČSR (1948). Autor to rozoberá dosť fragmentárne v jednom odstavci na str. 589 a odkazujúc na svoju štúdiu – pozn. 765, čo je neštandardne; a tiež pár viet na str. 592, neskôr v podkapitole 4.2.9 (na príklade pluku SNB „Slovensko“).

5. V rámci poľsko-ukrajinského zápasu o ovládnutie Haliče autor opomína o tzv. Akte spojenia (ukr. zluky) UĽR a ZUĽR dňa 22. januára 2019 (str. 55-58). Ide nepochybne o dôležitý historický moment ako aj morálno-politický aspekt obdobia Ukrajinskej revolúcie (1917 – 1920): Ukrajinci sa spojili a vyslali signál, že chcú žiť v jednotnom národnom štáte.

Celkove tieto naše postrehy sú cielené na skvalitnenie práce (a nenarúšajú dobrý dojem z DzP ako celku) a sú odporúčaním aby autor upriamil na nich pozornosť v prípade budúceho publikovania práce. Rovnako sú aj podnetmi do diskusie.

Napokon otázka na autora – do akej miery (!) je vhodné používanie termínu „ukrajinskí nacionalisti“? Vlastne kde začína a kde končí jeho akceptovateľnosť?

V. Závěr

Na záver nášho posudku konštatujeme, že DzP Mgr. V. Ondráka je spracovaná na solídnej úrovni, je originálnym dielom i prínosným a svojim obsahom, rozsahom i kvalitou spĺňa kritéria kladené na tento druh kvalifikačných prác a aj predpoklady pre obhajobu, pre ktorú ju odporúčame.

Predbežne klasifikuji předloženou disertační práci jako: **prospěl**.

V Banskej Bystrici, 16. 02. 2023

doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

Katedra histórie FF UMB v Banskej Bystrici